

джерело глибокого культу Богоматері.

Для Східного обряду характерне невіддільне поєднання обох культів - Христа і Богоматері: "хто почитає Христа - почитає також і Марію, хто не почитає Марії, - не почитає і Христа" [Там само.- С. 17].

Отже, релігійна духовність гуцулів проявляється у формі етноконфесійного поєднання традиційної культури гуцулів з християнсько-язичницьким синкретизмом Східного Візантійсько-українського обряду. Вона є джерелом їх життєвої енергії, а східний обряд - охоронним засобом і виявом самотності в релігійності гуцулів.

III З ІСТОРІЇ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

*В. Токман** (м.Київ)

“СВЯЩЕННЕ” ЯК КАТЕГОРІЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

Формування понять і категорій, якими оперує людське мислення і культура - процес складний і довготривалий. Така специфіка логічного каркасу пізнання обумовлена його історичним характером, який насамперед акцентує увагу на стадіальності розвитку свідомості. Відомо, що первісні уявлення людини про світ мали міфологічне забарвлення. Їх відзначала безпосередня вплетеність у практику буденних відносин, а тому вони не ставили питання про власну сутність. Подібне їй не могло статися, оскільки індивід ще не усвідомлював себе як унікальну особистість. Його особистісне “Я” було невіддільним від природи або ж

* Токман Володимир - аспірант філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка

розглядалося як частка родового колективу. Первісна людина ще не дійшла до розуміння самовизначеності і не володіла вмінням структурузації свідомості у її відношенні до світу. Тому стосовно міфологічного світорозуміння коректно застосувати термін “протокатегоріальні форми мислення”, які репрезентували емпіричну цілісність людини та довкілля. Їхня специфіка полягала в орієнтації на конкретне. Анімістичні, фетишистські, тотемічні вірування ставили собі за мету віднайти в навколишньому середовищі і розрізнити об’єкти магічного чи немагічного в наявній конкретності. “Звичайно, - як зазначають українські науковці, - протокатегоріальні форми первісної і міфологічної свідомості не мали ще такої визначеності, яка являла б собою цілісність, що складається не з частин, а була б динамічною органічністю” [Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. - К., 1996. - С.96.].

По-друге, історичність понятійно-категоріального апарату пов’язується з внутрішньою динамікою знання та його диференціацією, в результаті чого змінюється зміст та обсяг понять, а також і набір категорій. Трапляється так, що перш ніж набути категоріального статусу, той чи інший термін не має самостійного смислового поля або ж описує досить вузький пізнавальний горизонт. Так, термін “культура”, за свідченням німецького лінгвіста І.Нідермана як самостійна лексична одиниця існує лише з XVIII ст. Раніше він зустрічався у словосполученнях, позначаючи функцію чогось. Але чому такий переворот стався в зазначений період? Це можна пояснити тими зрушеннями, які мали місце на межі Середніх віків і Нового часу. Людство починає усвідомлювати себе силою, здатною протистояти “натурі” (природі), а освічений європеєць доби Відродження відзначається якостями, які значно відрізняють його від “природної” людини минулого. Перед мислителями постають питання про сутність нового середовища життя, що створюється людиною. Виникає потреба в понятті, яке фіксує творений “неприродний” стан суспільства. Таким поняттям і стає поняття “культура”.

Візьмемо ще один приклад. Термін “релігія” походить від латинського слова “religio”. Стародавні римляни пов’язували з ним все те, що стосувалося поклоніння богам, уявлень про них, діяльності, яка співвідносилася з останніми. Християнство запозичило в латинян поняття “religio”, вклавши в нього інший зміст. Під релігією християни спочатку розуміли лише свою власну віру. Всі нехристиянські віровчення позначалися терміном “язичництво”. З часом категорія “релігія” набула значного розширення, охопивши й язичницькі культури. Подібна

модифікація виконувала полемічну функцію: християнство як “істинна релігія” протиставлялося «хибним релігіям» - грецькій та римській, які розглядалися як демонічні імітації божественного образу християнського віровчення. Великі географічні відкриття сприяли подальшому розширенню змісту поняття “religio”. У XVIII ст. виникає уявлення про те, що існують різні вияви “природної релігії”, яка складає основу всіх релігійних віросповідань. Так на початку XIX ст. термін “релігія” набуває свого сучасного значення як однієї із сфер духовного життя.

Подібне стосується й категорії “священне”. Що до етимології слова, то воно має латинське підгрунття і співвідноситься з терміном “sacer”, яким антична традиція позначала все те, що належало богам чи перебувало під їхньою владою - культовий ритуал чи храмову діяльність. Із зазначеного помітно пересічні значення понять “religio” і “sacer”. Тому, мабуть, не випадково священне вважається сутнісною ознакою релігії.

У стародавніх римлян був ще один термін - “profanum” (профанне), що перебував в опозиції до поняття “sacer” (священне). Він застосовувався для позначення всього того, що знаходилося попереду культової споруди. Дієслівна форма від іменника “profanum” “profanare” означала внесення жертви до храму, в якому відбувалося священнодіяння, з метою її освячення, а потім привнесення в дарунок богам.

“Sacer” і “profanum”, таким чином, описували різну онтологію буття. Перше вказувало на дещо унікальне, відсторонене, незвичайне; друге - на те, що було придатним для звичайного використання. Відмінність між священним і профанним спочатку мала просторовий характер.

Слід зазначити, що поняття священне вказувало також на дихотомії «чисте - нечисте» і «потворне - благородне». В Стародавньому Римі слово «sacer» означало як те, що могло осквернити людину чи предмет при контакті з ним, так і те, що належало лише божеству. Відтак під сакральним розумілося дещо надзвичайне, що володіє як життєтворчою, так і оскверняючою силою. З іншого боку, існувала дихотомія чистого й нечистого, де сакральне ототожнювалося з першим, а профанне - з останнім. Чисте - це те, що приносить здоров'я, силу, щастя. Нечистота ж пов'язана з хворобами, невдачами і смертю. Досягнути очищення означає проникнути в сферу священного за допомогою специфічних культових дій, ритуалів, тощо.

Досить тривалий час термін “священне” не вживався як самостійна лексична одиниця, а виконував роль означення, будучи характеристикою сутності того чи іншого порядку. У буденній і

теоретичній свідомості зазначена особливість знайшла закріплення у сполученнях типу: “Священний Бог”, “святий чоловік”, “сакральний комплекс” тощо. І лише в першій чверті ХХ ст. поняття “священне” набуває в рамках релігієзнавчої науки категоріального статусу. Першим, хто надав йому значення самостійної іменникової форми, був німецький філософ В.Віндельбанд. Це сталося на початку нашого сторіччя. В 1913 р. шведський історик релігій Натан Седерблом заявив, що “центральною ідеєю всякої релігії є святість, а розмежування священного і профанного складає основу всякого істинно релігійного життя” [Olof Pettersson and Hans Akerberg. *Interpreting religious phenomena*. - Stockholm. - 1981. - С.22]. Але широкого вжитку категорія “священне” набула після публікації в 1917 р. праці Р.Отто “Das Heilige” (“Священне”), в якій мислитель доводив, що досвід “нуменічного”, тобто всяке релігійне переживання, породжується особливою апіорною, сакральною реальністю. Ця праця стала класичною і до неї зверталися всі, хто досліджував проблему “святого”.

Коли ми говоримо про категорію “священне”, то слід мати на увазі той факт, що поряд з нею мають місце два поняття - “святе” і “сакральне”. Постає питання: яке між ними співвідношення і чи складають вони синонімічний ряд? Щоб відповісти на нього, слід з’ясувати смислове поле значень кожного з них. У тлумачному словнику російської мови термін “священне” подається у кількох аспектах, як релігійних, так і світських. Він вказує на те, що: 1) визначається абсолютною довершеністю (наприклад - Священний Бог); 2) наділене святістю, визнане божественним; пов’язане з релігійним культом (священний сан, священні книги); 3) є благоговійним, таким, яке виникає перед чимось глибоко шанованим (священний трепет); 4) освячене високою ціллю (священна війна); 5) є непорушним в силу своєї значимості (священні кордони Батьківщини).

Смислові значення поняття “священне” пересічні значенням терміну “святе”. Останнім позначається: 1) божественне, наділене вищою досконалістю та силою (Святий Дух, Свята Трійця); 2) той, хто провів життя в служінні Богові і церкві, чи той, хто постраждав за віру і тому визнаний церквою небесним покровителем віруючих; праведний, угодний Богу (Святий Петро); 3) той або те, що глибоко шанується, в яких міститься найдорожче та найзаповітніше (свята Земля); 4) благородне, освячене високою ціллю (свята битва); 5) такий, який мусить бути виконаний в силу свого високого значення

(святий обов'язок); 6) непорушне (слово закон, що сказано - те святе); 7) безумовне, повне (свята правда).

Таким чином, поняттями “священне” і “святе” в їх релігійному аспекті вибудовується певна ієрархія буття. По-перше, вони вказують на сферу трансцендентного, надприродного. По-друге, ними характеризується атрибутивність речей, які зобов'язані своєю святістю завдяки зв'язку з божественним. По-третє, зазначені категорії описують екзистенціально-особистісну позицію людини, обумовлену її певним світовідношенням, приміром, вірою в існування сутностей вищого порядку, абсолютну істинність божественного одкровення тощо.

Що стосується поняття “сакральне”, то у словнику відзначається лише одне його значення, якого воно набуло в рамках римсько-античної культури, а саме - співвіднесеність з релігійним культом. У сучасному релігієзнавстві термін “сакральне” має більший обсяг. Його зміст адекватний змісту понять “священне” і “святе” в аспекті трансцендентного виміру.

В науковій релігієзнавчій літературі три вищезазначені категорії не мають послідовно проведеного горизонту застосування. Дослідники користуються ними як такими, що підлягають взаємній кореляції, що доповнюють одне одного. До прикладу, назва праці Р. Отто “Das Heilige” при перекладі на українську мову в різних довідкових посібниках має двояке прочитання; в одних як “священне”, а в інших, як “святе”. Подібне виявляється і у відношенні до Біблії. Інколи книги Старого та Нового Заповіту ми називаємо Святим Письмом, а інколи - Священним Писанням.

Проте зазначене не потрібно трактувати як намагання довести тотожність вказаної термінології. Така мета суперечить характерові дослідження. Цілком ймовірно, що кожне із понять має свої смислові відтінки, особливо коли мова стосується описовості конкретних об'єктів в різноконтекстних ситуаціях. Приміром, у християнській теології термін “святе” застосовується для характеристики божественного образу (Святий Дух, Святе ім'я Його), підкреслюючи всеблагість, всемудрість Всевишнього. Категорія “святе” в цьому контексті є сталою величиною, константою, оскільки вказує на одну й ту ж сукупність визначальних акциденцій. Тоді як у соціологічній концепції Дюркгейма поняття священне є динамічною перемінною. Святістю наділяються лише ті об'єкти, на які спрямований колективний суспільний авторитет.

Проте обидва ці відмінні смислові горизонти ми взмозі включити в єдиний спільний контекст філософії релігії, категорії якої вказують на всезагальну визначеність як абстрактну тотожність своїй сутності, тобто вони не мають відношення безпосередньо до конкретного об'єкту. Відтак доцільно, і саме до цього й зводяться наші міркування, категорії “священне”, “святе”, “сакральне” розглядати в горизонтальній площині як такі, що складають синонімічний ряд. І тому в подальшому ми будемо користуватися ними як взаємозамінюваними.

Звичайно, варто мати на увазі, що до сфери сакрального застосовуються й інші терміни, як то: «божественне», «трансцендентне», «досконале», «нуменічне». Разом узяті, вони не призводять до непорозуміння, а засвідчують, що священне має різні рівні маніфестації, виявляється в різних сферах та характеризується внутрішньою структуризацією. До прикладу, поняття «нуменічне» використовується як синонім святого, коли потрібно вказати на силу, міць останнього, яка викликає у людини трепет.

Категорія “священне” має одну особливість. Вона відзначається значним ступенем загальності. Цікаво, що саме завдяки зазначеній специфіці у релігієзнавчій традиції ХХ ст. святе стає глибинною характеристикою релігії. П. Бергер, до прикладу, вказував: “Релігія - це людське відношення до священного” [П.Бергер. Религиозный опыт и традиция // Религия и общество. - М., 1996. - С.348].

Звернемо увагу, що на перший план висувається не ідея Бога чи надприродного при характеристиці релігійного світорозуміння, як це було раніше. Справа в тому, що категорія “сакральне” покриває й поняття “Бог” і поняття “надприродне”. Вона вказує, що релігія має справу не лише з трансцендентними сутностями, а й з об'єктами можливого досвіду. Крім того, вона торкається й емоційної сфери особистості, оскільки почуття людини також можуть розцінюватися як священні. В такий спосіб з'ясовується, що категорія “священне” відзначається своєрідною збірністю при характеристиці визначеної цілісності, яка допомагає уникнути вживання надмірної кількості інших термінів релігійної свідомості. Тому-то її застосування в академічному релігієзнавстві мало важливе значення. Відкрилася можливість вивчати людську релігійність за об'єктами поклоніння без якоїсь необхідності вникати в особливості різних релігійних традицій.